

GURBANJEMAL YLYASOWA,

*TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň
esasy ylmy işgäri, filologiýa ylmlarynyň
kandidaty*

BEÝIK PYRAGYNYŇ PAÝHASA ÖWRÜLEN SETIRLERI

Söz sungatynyň taýsyz ussady, beýik şahyr Magtymguly Pyragynyň her bir setiriniň aňyrsynda paýhaslar ummany jemlenendir. Bu barada şahyryň özi şeýle diýýär:

Magtymguly, sözüm gysga, şerhi köp,
Bilmeze hiç, bilen ýanda nyrhy köp¹

Biz bu gün Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe şygryýet äleminiň parlak ýyldyzynyň ajaýyp setirleriniň söze sarpa goýyan adamlar üçin «şerhiniň kändigine» göz ýetirýäris.

Magtymguly Pyragynyň paýhasa öwrülip, halkyň kalbynda ornaşan setirleri tutuş bir ummana barabardyr. Ol şygrylaryň many-mazmuny ynsanlara ýol görkeziji şamçyragdyr. Magtymguly Pyragynyň maslahat beriji setirlerine, durşy bilen paýhasa öwrülen bentlerine üns berlende, olarda durmuşyň ähli ugurlary barada söhbet açylýandygyna göz ýetirmek bolýar. Ol paýhasa öwrülen setirler şu günki gün hem ynsan üçin hakyky öwüt-ündew çeşmesi. Hormatly Prezidentimiziň: «Magtymguly – ynsan kalbynyň ruhy lukmanydyr»² diýip şahyryň eserlerine ýokary baha bermegi munuň aýdyň mysalydyr.

Türkmen halkynyň uzak heňnamlaryň dowamynda döredip, sün-näläp, biziň döwrümize ýetiren halky eserlerini öz döredijiliginde ýer-be-ýer ulanyp, manysyny tirmegi başaran Magtymguly kimin ussat şahyr ýok diýerlikdir. Ussat şahyryň şygrylarynda folklor eserleriniň arasynda lowurdap «kül içinde ýylpyldap», özüne çekip duran, nakyl-lara ýa-da olaryň manylaryna köp duş gelmek bolýar.

¹ Magtymguly. Eserler ýygyndysy. I jilt, Aşgabat, MGI, 2013, 444 s.

² Şol ýerde, I jilt, 5 s.

Dostluk adamzat döräli bäri ynsanlaryň özara ysnyşykly gatnaşyklary netijesinde ýüze çykyp, kämilleşip gelen päk duýgudyr. Türkmen halky «Dostsuz başym, duzsuz aşym», «Ataň barka, dost gazan, atyň barka – ýol» diýýär. Ussat Pyragy dostluk barada söhbet açanda, dostlugyň mydamalyk bolmagyny, ara ýamanlygyny, ýowuzlygynyň düşmezligini arzuwlaýar:

Iki dostuň arasynda,
Ýowuz-ýaman iş bolmasyn.¹

Şahyr başga bir goşgusynda: «Her kime el bermez, dürri-galtany, Aş barka, dost gazan, at bar – ýol tany»² diýmek bilen, dostlugyň adamzat üçin zerurlykdygyny ýatlap, ýokarda agzalan nakyllaryň manysyny has ösdürýär.

Magtymguly, bolsa başly,
Uýalmaz gilyçly, aşly,
Duzy zor, duşmany güýçli,
Dosty wepaly bolmasa.³

Wepaly dostuň bolsa, hiç hili kynçylyk ýok, kynçylyga duçar bolanynda, ol gaýgyňy deň çekişer, ine, şahyryň ündeýän pikiri.

Dost bar, ýoldaş bar. Adam özüniň ýola bile çykjak bolýan ýoldaşyny gowy tanamaly, tanamaýanyň bilen ýoldaş bolmaly däl, çünki sen onuň häsiýetini bileňok. Tanyşlyk, goňsuçylyk, ýola ýoldaşlyk baradaky paýhasa öwrülen setirler şahyryň dördijilik älemi bezeýär, şol älemiň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Ol pikirler, paýhaslar şahyryň nesil dowamatlaryna goýan mirasy, olar üçin ýol-ýörelge. Şahyryň bir oýnam bendiniň her setiri durmuşyň bir ugry barada söhbet açýar.

Owwal akan ýerden akarmyş aryk,
Men-menlik edeniň tanapy çüýrük,
Mertden aşna tutsaň, abraýňa şarik,
Namart aşnasyna hile getirmiş.⁴

¹ Şol ýerde, I jilt, 248 s.

² Şol ýerde, II jilt, 507 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 290 s.

⁴ Şol ýerde, I jilt, 468 s.

Bu bendiň her bir setiri pähim-paýhasa ýugrulan parasat ummany. Üçünji, dördünji setirler mertlik, namartlyk, dostluk, tanyşlyk açmak ýaly meselelerde dogry çözüdi salgy berýär.

Ýagşy sözi jana ýarar,
Ýagşy bilen ýoldaş bolan.
Gaçyp gutulmaga uwnar,
Bir ýaman goňşa duş bolan.¹

Bu bentde ýagşy bilen ýoldaş bolmak barada söz açan şahyr, gürrüni ýaman goňşa duş bolanyň ýagdaýy hakdaky söhbete syrykdyrýar. Başga bir setirlerinde şahyr namart ýoldaşyň ähli ýerde zyýanynyň degjekdigini, ondan ýaramazlykdan başga zadyň çykma-jakdygyny altyna gaplap, doga edinip dakynmaly setirlere siňdirip, adamyň aňyna ornaşdyrmaga çalyşýar, öwünjeň, ýaramaz häsiýetli ýoldaşlardan daşlaşmagy maslahat berýär:

Il içinde özün öwer,
Dil dumany başdan agar,
Ýagyda nogsany deger,
Namartlar ýoldaş olmasyn.²

Ýa-da:

Ýaman ýagşa ýoldaş bolsa,
Awulyk içen ýalydyr.
Aýryla bilse awusy,
Içinden oçen ýalydyr.³

Şahyr şular ýaly setirlerde gündelik durmuşda duş gelýän wakalary hakda ýazýar, ýamanlardan gaça durmagy maslahat berýär. Dürdäne paýhasa eýlenen dostluga, dost tutunjak adamyňy tanamaklyga gönükdirilen setirler şahyryň kalbynda joş urýar:

¹ Şol ýerde, I jilt, 296 s.

² Şol ýerde, I jilt, 249 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 274 s.

Sam-sam adam bilen oturma, turma,
Zynhar, namart bilen sen söhbet gurma,
Gadyrdan dostuňdan ýüzüň öwürme,
Barsaň, depesine täç eder seni.¹

Şahyr dostlukda sak bolmagy, gepe gidip, dostuň göwnüne degmezligi ündeýär: «Arylykda bir şum rakyp bar bolsa, ýagşy dostuň bilen öç eder seni».²

Akyldar şahyryň esasy ýüzlenen temasy hem söz sungaty. Şahyryň gerek ýerinde adamy galkyndyryan, emma käbir ýagdaýlarda jana «ýylan zähri» bolup ornaýan aý söz baradaky garaýyşlary aýratyn üns bererliklidir. «Alma ýaman sözi hergiz ýadyňa, tiken bolup dürtüp geçer donuňdan».³ «Musulman ähline aý söz urmaň, pakyra-misgine delalat ýagşy».⁴ Ýa-da:

Ýetimi göreňde, güler ýüz bergil,
Goldan gelse, oňa tagam-duz bergil,
Bir gamly göreňde, şirin söz bergil,
Entäni goldara hemaýat ýagşy.⁵

Jadylaýjy, dertlere derman ýakymly sözüň güýjüne uly baha beren şahyr hoşamaý sözlemegi, birek-birege kalba nur çayýan hoş sözleri aýtmagy maslahat berýär. Bu dünýä bir baş günlük kerwensaraý, «gelen yük ýazdyryp, geçip barýan» pany dünýä. Şu gysga ömürde ynsanlar biri-birini söýmeli, birek-biregiň göwnüni hoş söz bilen awlamaly:

Eger sen hem bolsaň nerm-u mylaýym,
Sen mylaýym bolsaň, guluň bolaýym,
Gulagyma bergen pendiň alayym,
Kişiğe gaty söz aýdyjy bolma!⁶

¹ Şol ýerde, I jilt, 498 s.

² Şol ýerde, I jilt, 499 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 486 s.

⁴ Şol ýerde, I jilt, 453 s.

⁵ Şol ýerde, I jilt, 453 s.

⁶ Şol ýerde, I jilt, 430s.

«Jahanda bir at» hasaplan söz sungatyna şahyr uly baha berýär. Ýaman sözüň adama örän ýaramaz täsir edýänligini, tyg ýarasy bitip gitse-de, söz ýarasynyň bitmesiniň örän kyndygyny şahyr öwran-öwran ýatladýar. Elbetde, bu barada folklor eserlerinde hem gymmatly tymsallar kän gabat gelýär, şahyr halkyň dürdäne paýhasyndan dörän gymmatlyklary has ösdürýär, sözüň täsirini has güýçlendirýär. «Bir ýaman söz jana ýylan dişidir, soksa zähri asan çykmaz iniňden».¹

Ussadyň belentlige göteren söz baýlygy hakyndaky sygyrlarynyň aňyrsynda «Ýerin bilip sözleseň, ýüzüň nury tükenmez, ýerin bilip harçlansaň, jübiň puly tükenmez», «Dagy-daşy ýel bozar, adam arasyny – dil», «Dil – bela, diş – gala», «Başa bela iki barmak dilden geler», «Edep başy dil» diýen ýaly köp sanly halkyň döreden dürdäneleri dur. Bu hili halk paýhasy siňen setirleriň, gymmatly mirasyň esasynda akyldarlar, danalar ajaýyp pelsepä öwrülen ruhy gymmatlyklary döredipdirler.

Şahyr adamzat durmuşynda «wawwaly» meselä öwrülen ýaman dil baradaky meselä öwran-öwran dolanýar, ynsan balasyny ýagşy sözlülüğe çagyýar:

Magtymguly hergiz tapmady aman,
Dil ýamany tygdan, teberden ýaman,
Ýaman dil ýanynda zähri çoh ýylan,
Çaksa-da, bir çybyn çakança bolmaz.²

Halkyň ýüregine özüniň ajaýyp paýhasa öwrülen setirleri bilen ýol salmagy başaran ussat şahyryň «Ýürek bulaýan ýaman sözlerden gaça durýan ýagşylary» tutuş älemiň arzuwlaýanlygy baradaky gymmatly pikirleri şu günki gün – Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe hem hümmeti egsilmejek hazyna. Magtymguly atamyz «Birek-biregiň gadyryny bilmeyän adamlardan otlap ýören malyň ýagşydygyny» ýatlamak bilen, «Ýetimi göreňde güler yüz bermegil», «Entäni goldamaga hemaýat ýagşydygyny» duýdurýar. Magtymguly ussadyň akylyňa akyl goşýan sözlerinden söze sarpa goýýan, sözüň

¹ Şol ýerde, I jilt, 486 s.

² Şol ýerde, I jilt, 509 s.

manysyny tirmegi başaryan ynsanlar gana-gana içip, ussatdan edep sapaklaryny öwrenýärler. «Sözden hezl eýlemez», many aňlamaýan adamlara welin, «müň söz aýtsañ, biri hem ýokmaýar», şahyr bu pikirleriniň ýugrumyny ýetirip, täsin sözler bilen okyjylaryň kalbyna siňmegini gazanýar:

Magtymguly sözlär, sözün soňlamaz,
Bidert kişi dertli sözün diňlemez,
Akmak sözden hezl eýlemez, aňlamaz,
Aryp bolsaň, söz manysyn içer sen.¹

Geçmiş danalarymyzyň ählisi-de söze uly sarpa goýup, ynsan kalbyna jepa-da, sapa-da berip bilýän söz barada gymmatly pikirleri galdyrypdyrlar.

Ynsan durmuşyndaky zerurlyklar barada şahyryň esasy öňe süren meselesi hem ýagşylyk etmek, ynsana ýamanlyk etmezlik. Türkmen halky «Ýagşylyk et-de, derýa at, balyk biler, balyk bilmese, Halyk biler» diýýär. Magtymguly şahyr bolsa «Goldan gelen ýagşylygyň bolmasa, Köňül içre ýagşy niýet ýagşydyr»² diýýär. Şahyryň öňe süren pelsepesi ynsanlara ýagşylyk etmek. Şahyr hümmet-haýyrsyz kişileri, ile ýagşylyk etmeýänleri «howada ýagmazak bulut» hasaplaýar. «Ýagşy niýet – senden dilegim köpdür» diýip, ýagşy niýeti özüne hemra edinen şahyr ýagşylykda özüni tanadanlar bilen ýaman gylykly adamlary deňeşdirýär, biri-birine gapma-garşy goýýar.

Ýagşylykda ile özün tanydan –
Alkyş alyp, derejesi zor bolar.
Ýaman bolup, ýagşylygy unudan –
Öz yzzatyn gidir, itden hor bolar.³

Şahyr ýagşylardan hergiz ýamanlyk çykmaýakdygyny, ýamanlardan bolsa hiç wagt ýagşylyga garaşmaly däldigni öwran-öwran gaýtalap, ynsan aňyna täsir etmäge, olaryň kalbyny nogsanlyklardan arassalamaga çalyşýar.

¹ Şol ýerde, I jilt, 440 s.

² Şol ýerde, I jilt, 487 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 500 s.

Magtymguly Pyragynyň poeziýasynda ýugrummy ýeten setirler dürdäne paýhaslara öwrülip, halka ýoda-ýörelge bolmak hyzmatyny ýerine ýetirip gelýär. Onuň döredijilik örüsi örän giň. Dana şahyr durmuşyň haýsy ugry barada söhbet açsa-da, onuň kalbynyň töründen syzylp çykan setirleri dertlere derman bolup ýaňlanýar.

Häzirki döwürde şahyryň öndengörüjilik, welilik bilen aýdan sözleri berjaý boldy. «Berkarar döwlet islärin» diýip, arzuwlan şahyryň islegi bu gün hasyl boldy. Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe şygryýet äleminde daň ýyldyzy kimin lowurdap duran, akyl-dar şahyrymyz Magtymguly Pyraga hormatly ýurt Baştutanymyzyň goýyan sarpasy bimöçberdir. 2014-nji ýylda beýik şahyryň doglan gününüň 290 ýyllygy dabara bilen bellenilip geçiler. Bu bolsa şahyryň sarpasynyň mähriban Watanymyzda örän belentliginiň güwänamasydyr.